

Petr Janeček
o **Mýtus**
pérákovi

Městská
legenda mezi
folklorem
a populární
kulturou

MÝTUS O PĚRÁKOVI

Mýtus o pérákovi

MĚSTSKÁ LEGENDA MEZI FOLKLOREM
A POPULÁRNÍ KULTUROU

Petr Janeček

ARGO

Kniha vychází s podporou Ministerstva kultury České republiky.

Recenzovali:

doc. PhDr. Hana Hlášková, CSc.

doc. PhDr. Bohuslav Šalanda, CSc.

© Argo, 2017

Copyright © Petr Janeček, 2017

Cover design © Jan Augusta, 2017

ISBN 978-80-257-2315-9 (váz.)

ISBN 978-80-257-2398-2 (e-kniha)

OBSAH

I. Úvod

Kolektivní imaginace mezi folklorní komparatistikou

a evropskou etnologii 13

Tři setkání s pérákem, 1945–1965–2015 13

Dosavadní výzkum fenoménu 22

Oborové zázemí knihy 32

Teoretické zázemí práce 42

Metodologická specifika 58

II. Zrození legendy

Pérák v české komunikativní paměti 63

„Skákalo to jako na pérách“ – První zmínky o pérákovi 63

„Děvčata, o tom se radši nebavte“ – Pérák za druhé světové války 67

„Moje babička se hrozně bála péráka a komunistů“ – Pérák po druhé světové válce 82

Od přízraku ke smrtelníkovi – Pérákova podoba a povaha 90

Fosforový člověk – Bratislavská verze narativního komplexu 94

Franta Pérák, elektrický muž, skákavej – Alternativní označení péráka 100

Hrdina, nebo zločinec? – Pérákovy aktivity a motivace 109

III. Fantom industriálního věku

Kulturní evoluce péráka 119

Pérákovi předchůdci – *Spring-heeled Jack* a *prowling ghosts*

19. století 120

Mýtus lidí periferie – Pérák jako hybridizovaná součást dělnické kultury 128

Podsalské, holešovické a libeňské strašidlo jako vernakulární spektakl 131

Pérákovi soupeřníci – Ruští *poprygunčiki* 20. let 20. století 144

Pérákovi potomci – *Hüpfmännchen* v poválečném Německu 159

Svět znovuoživeného mýtu – Folklor druhé světové války 168

Pérák jako regionální *oikotyp* mezinárodní putovní pověsti 175

IV. Sociální a kulturní funkce urbánní démonologie 183

„Moderní neviditelný Ulenspiegel“ – Pérák jako davová psychóza, nebo katarze? 183

„Byl oblečený v tmavém a měl tady nahoře ty baterky“ – Pérák jako ostenzivní praktika	194
„Jako když štěkne srnec v říji“ – Pérák jako mytologizace sexuální agrese	210
„No jistě, pérák, to bylo jeden čas téma!“ – Jičínský pérák jako lokální panika	214
Pérák jako <i>liminal persona</i> – Produkt kognitivní disonance	242
V. Superhrdina pro každý režim	
Pérák v české kulturní paměti	246
Vzpomínání na přízraky – Nostalgizace péráka v literatuře	247
Od monstra k superhrdinovi – Ideologizace péráka po roce 1945	254
„Nastala chvíle pro péráka“ – Komodifikace péráka po roce 2002	267
„Jsem tady a vím, že to víte“ – Pérák znovu v ulicích	274
Závěr	279
Přílohy	285
Seznam barevných ilustrací	301
Seznam černobílých ilustrací	302
Seznam map	304
Seznam tabulek	304
Seznam příloh	305
Seznam citovaných narátorů a informátorů	305
Seznam literatury	308
Primární literatura	308
Sekundární literatura	318
Resumé	341
The Myth of the Spring Man	341
Mythos Federmann	346
Миф о «попрыгунчике»	351
Jmenný rejstřík	356

PODĚKOVÁNÍ

Tato kniha by nemohla vzniknout bez celé řady osob a institucí, jejichž pomoc často nabrala takřka mytických rozměrů. V první řadě musím jmenovat všechny pamětníky – narátory, informátory a konzultanty, kteří se rozhodli podělit se svými vzpomínkami na péráka. Zvláštní poděkování patří publicistovi Mikeu Dashovi, folkloristovi Davidu Clarkovi a jejich kolegům, kteří mne v roce 2008 zapojili do mezinárodního projektu zkoumajícího vyprávění o Spring-heeled Jackovi, spisovateli a sběrateli pověstí Raineru Hohbergovi z Hummelshainu, který mi poskytl množství cenných informací o německých podobách péráka, kolegyním Anastasje Astapové z Katedry estonské a komparativní folkloristiky univerzity v Tartu, Irině Ruchkině, Galině Puntusové a Naděždě Atanesjanové, které mi pomohly při pátrání po ruských obdobách péráka, kolegyni Zuzaně Panczové z Ústavu etnologie Slovenskej akadémie vied, která mne upozornila na písemné prameny o jeho bratislavské verzi, historikovi komiksu Tomáši Prokůpkovi, který mi pomohl získat podstatnou část soudobých vizuálních zpracování této postavy, publicistovi Ivanu Adamovičovi, který mi pomohl pátrat po pérákově (nejen) ve fantastické literatuře, herci a moderátorovi Ondřeji Cihlářovi (a všem jeho kolegům z divadla Vosto5), grafikovi Petru Krejzkovi a spisovateli Petru Stančíkovi, kteří mi poskytli informace o nejvýznamnějších českých projektech spojených s pérákem, archiváři Pavlu Hochmanovi, který mi poskytl informace o jediném prokazatelně skutečném Pérákově – legendárním hráči FC Viktorie Plzeň Josefu Šnajdrovi, publicistovi Rostislavu Matulíkově, který mne seznámil se záhadou zlínského fosforového muže, odborným pracovníkům Národního technického muzea Arnoštu Nezmeškalovi a Miloši Hořejšovi a nezávislému badateli Janu Králíkovi, kteří mi pomohli při pátrání po původu názvu motocyklu Jawa 250 typ 11 přezdívaného „pérák“, a archiváři Ladislavu Vilímkovi a Martinu Herzánovi z Jihlavy, jejichž pečlivá archivní práce napomohla vyřešit záhadu jihlavského péráka. Dále musím jmenovat všechny, kteří mi nezištně poskytli vlastní dokumentovaná vyprávění o pérákově – Jana Pohunka z Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea, Václava Michaličku z Muzea a pamětní síně Sigmunda Freuda v Příboře, folkloristu Adama Votrubu, literárního vědce Ondřeje Skovajsu, četné čtenáře svých knih ze série *Černá sanítka* a *Krvavá Máry*, a především své studenty z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy a Filozofické fakulty Západočeské

univerzity v Plzni, a to jak studenty prezenčního studia, tak kombinovaného studia a Univerzity třetího věku. Jejich jména jsou uvedena na příslušných místech knihy v poznámkách pod čarou. Největší poděkování směřuje ale k folkloristovi Pavlu Kracíkovi z Jičína, jehož neúnavná terénní práce byla zúročena analýzou nejdůkladněji dokumentované české varianty péráka na Jičínsku a v jeho okolí, které je věnována jedna z kapitol knihy. Poděkování patří samozřejmě i všem výtvarníkům, kteří do knihy nezištně poskytli svá zpodobnění péráka – Janu Bažantovi, Marku Bergerovi, Jiřímu Grusovi, Tomáši Chludovi, Karlu Jeriemu, Petru Koplovi, Adolfu Lachmanovi, Milanu Sodomovi, a také všem autorům textů o pérákově v čele s Petrem Stančíkem, Petrem Mackem a kolektivem divadla Vosto5. Zvláště musím poděkovat všem paměťovým institucím, které umožnily reprodukovat v knize vizuální i písemné dokumenty z jejich sbírek – v první řadě Muzeu dějin milice Kulturního centra Generálního ředitelství Ministerstva vnitra Ruské federace (především musím zmínit nevšední ochotu ředitele GŘ MV Ruské federace pro Petrohrad a Leningradskou oblast, generálporučíka policie Sergeje Pavloviče Umnova, který mi umožnil bezplatnou reprodukci), Národnímu filmovému archivu, Státnímu okresnímu archivu Jičín (především jeho řediteli Karlu Chutnému) a Muzeu hlavního města Prahy (především kolegyni Janě Viktorínové). Speciální poděkování směřuje k České národopisné společnosti, která mi v roce 2012 umožnila realizaci dotazníkového výzkumu, a Kláře Pirochové, která mi poskytla výsledky vlastního studentského výzkumného projektu. Za trpělivé konzultace teoretických a metodologických částí práce děkuji – vedle obou recenzentů – Elizabeth Tuckerové z Binghamton University v USA a mnoha dalším domácím i zahraničním kolegům – folkloristům, etnologům, sociokulturním antropologům, literárním vědcům a historikům, jejichž výčet radikálně přesahuje možnosti tohoto stručného textu. Podstatná část těchto odborných konzultací byla umožněna díky laskavé podpoře Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (finanční podpora v rámci post-doc studia a vnitřních grantových výzev, osobní podpora Ústavu etnologie, především pak jeho ředitele Marka Jakoubka během těchto časově náročných bádání) a American Folklore Society (participace na Shadowing Programme v roce 2015). Velké poděkování patří i odbornému redaktorovi Janu Lufferovi, redaktorce Markétě Nové, výtvarnému redaktorovi Janu Augustovi, autorovi mapové přílohy Tomáši Ratajovi a celému týmu nakladatelství Argo, který se zasloužil o vznik této knihy.

Tuto knihu věnuji své babičce, paní Marii Ničové, která mne poprvé seznámila s pérákem díky svým vzpomínkám na válečná léta strávená ve východních Čechách.

Na pomoc našim letcům, bojovníkům východní fronty a partyzánům nevytáhli již tentokrát především blaničtí rytíři. Na jejich místo mstitelů vstoupila do obecného povědomí postava sice méně vznešená, ale zato úskočnější a nepolapitelnější. Světec-rytíř už přestal být vhodným protivníkem násilnický surové taktiky fašistických okupantů. Ta jako by mohla být zasahována jen potměšilou figurkou, vystrojenou přebizarní pohybovou technikou, skřetem-člověkem neurčité tváře a ne vždy jasného cíle, tím nebezpečnějším, čím záladnějším.

Nastala chvíle pro péráka.

Miloš J. Pulec, Podání o pérákovi, 1965

I. ÚVOD

KOLEKTIVNÍ IMAGINACE MEZI FOLKLORNÍ KOMPARATISTIKOU A EVROPSKOU ETNOLOGIÍ

TŘI SETKÁNÍ S PÉRÁKEM, 1945–1965–2015

1945

Praha, zima. Pozdní večer. Osamělá pražská ulice V Holešovičkách, jen pár desítek metrů od místa, kde před třemi lety došlo k atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha.

Dvanáctiletý chlapec se vrací domů ze středu města. Ohlédne se po tramvaji, řinčící nahoru směrem do Kobylis. Nahmatá v kapse klíče a pak opatrně přejde ulici, zatemněnou kvůli hrozbě leteckého bombardování. Téměř v úplné tmě hledá klíčovou díрку od branky do zahrady vily, kde bydlí se svými rodiči, když tu najednou zaslechne podivné mlaskavé zvuky. Přicházejí odněkud zeshora. Pohlédne směrem do kopce a strne. Z vrcholu ulice se nepřirozeně vysokými skoky blíží temná postava. Když se přiblíží na několik metrů, hoch si uvědomí, o koho jde. „To je pérák!“ probleskne vyděšenému chlapci hlavou. „Pérák, který kousek odsud u zámečku na Rokosce přepadá kolemjdoucí, okrádá je a bije! Před několika dny prý holýma rukama zardousil vlčáka, který se na něho obořil v zahradě jedné vily... Pérák, který přepadl průvodčí na opuštěné konečné tramvaje číslo šest u Výstaviště v nedaleké Stromovce! Nadlidskou silou své železné ruky jí prý promáčkl termosku s horkým čajem! Kdyby nezakročil duchapřítomný řidič, který útočníka zahnal, bůhví, jak by celý incident dopadl! Pérák, jehož existenci všem pochybovačům včera definitivně potvrdil nápis na dřevěné ohradě na konečné linky číslo tři v blízkých Kobylisích! Pérák...“

Na útěk je pozdě. Chlapec zkouší třesoucí se rukou otevřít branku do zahrady, ale hrozba je příliš blízko. Přimáčkne se tedy ve strachu ke sloupku branky, doufaje, že ho pérák neuvidí. Fantom – v podobě černě oděné postavy – skáče dolů ulicí těsně podél chodníku. Vyděšený chlapec si ho tak může dobře prohlédnout. Je to vysoký muž oblečený v černém oděvu s jakousi maskou na hlavě s otvory pro oči. Největší pozornost na sebe ale poutají jeho boty s bizarně vysokými podrážkami, vysokými snad třicet centimetrů. „V nich má ta svoje skákací péra“ pomyslí si chlapec a v ruce křečovitě svírá klíče od branky. Pérák skáče sounož. Při

každém dopadu na zem přechází do hlubokého dřepu, aby se mohl následně pořádně odrazit k neuvěřitelně vysokému skoku. Skáče tak vysoko, že se v nejvyšším bodě výskoku temenem hlavy téměř dotýká elektrického vedení tramvaje. Ruce má přitom široce rozpažené; udržuje tak v letu rovnováhu. Při každém doskoku vydávají jeho boty podivný mlaskavý zvuk, který chlapce před chvílí upoutal. Zvuk, jako když se hodí velká cihla do hlubokého bahna.

Chlapcova snaha uniknout pérákově pozornosti je marná. Skákající fantom zpozoruje bezmocnou postavičku choulící se u branky, ale nezastaví se. Skáče dál dolů ulicí. Když míjí – jen o pár metrů – vyděšeného chlapce, obrátí k němu obličej, vycení v děsivém úšklebku bílé zuby a vydá ze sebe strašlivý zvuk, jako když štěkne srnec v říji. Nečeká na to, jak chlapec na hrůzné zvolání zareaguje, a skáče pozvolna se svažující ulicí dolů k Vltavě.

1965

Praha, léto. Brzké odpoledne. V holešovickém kině Oko právě probíhá obnovené představení animovaného filmu „Pérák a SS“ populárního československého umělce Jiřího Trnky, „Walta Disneyho Východu“. V setmělém sále zní břeskňá hudba a na plátně se objevují úvodní titulky zasvěcující diváky do děje: „Za německé okupace vyprávělo se v Praze o záhadném muži, který skákal na pružných pérách a děsil svými skoky německé vetřelce. Náš film je věnován tomuto dobrému strašidlu.“

Úžasem ztichlou omladinu v hledišti z promítací kabiny pozoruje muž, který se s pérákem před dvaceti lety nedaleko odsud osobně setkal. Mládež nadšeně hltá příběh dobráckého kominička, který s punčochou na hlavě a péry z gauče na nohou statečně bojuje proti nemyslicí přesile SS-manů. Po mnoho následujících týdnů se pak v Holešovicích, Bubenči a Libni pérák stává nejoblíbenějším hrdinou dětských her. Obliba tohoto filmového odbojového pracovníka dočasně zastíní indiány, kovboje, partyzány i skutečné bojovníky z barikád. Pražská omladina zkouší napodobit svého hrdinu skoky na přechy vytažených ze starých gaučů a postelí nalezených na smetišti. Kromě několika odřenin a vymknutých kotníků ale nemá celá záležitost, podobně jako osudové setkání s pérákem před dvaceti lety, žádné trvalejší následky.

2015

Praha, zima. Podvečer. Na vrcholu Letenské pláně nad Vltavou, pod kývajícím se metronomem, stojí osamělá temná postava. Mlčky shlíží dolů na řeku, Čechův

most a osvětlenou Pařížskou ulici v jeho ose. Nahoře na kamenné zdi, jedné z mála připomínek bývalého Stalinova pomníku, visí velký kus černé látky s bílým nápisem: „Vracím se jako vaše černé svědomí. Pérák.“ Tmavě oděná postava zapaluje dvojici světlíc, které chvíli drží v rozpažených rukou, pozoruje temné město dole, a pak mizí v šeru. Zbydou po ní jen desítky dvojjazyčných – česky a anglicky psaných – plakátů rozvěšených po ulicích českých měst.

Následující den je doplní zprávy, které e-mailovou poštou obdrží ČTK a vybraná česká média. Stojí v nich:

„Připomínka Osvětlení po Česku? Prasečák! Hrůzy Osvětlení doted' páchnou v Le-tech – a to doslova: na místě dnes stojí prasečák. Složili byste hnůj v Tereziňě nebo výkaly v Lidicích? Vracím se, protože je mi z toho zle. Vracím se, abych si na vás posvítíl – jako když jsem poprvé promnul oči na Letné. Vracím se a vím, že to víte. Pérák.“

Tato trojice zastavení v čase ve zkratce představuje tři základní polohy nej-slavnější mytické postavy českých dějin 20. století – legendárního péráka.¹ Tento folklorní fantom patří k zajímavým a dosud neprobádaným fenoménům moderní české kultury, jehož význam – jak se snažila ukázat trojice příběhů výše – se dotýká i 21. století. Pérákovou hlavní charakteristikou napříč desetiletími je svévolné překračování (či v jeho případě spíše *přeskakování*) hranic mezi fikcí a realitou, spojené se stejně pružným reagováním na proměny dobového společenského kontextu. Podobného překračování se – v této knize poprvé a naposled – dopustila autorská licence v trojici krátkých „setkání s pérákem“ představených výše, založených ovšem na existujících dobových dokumentech.²

¹ V odborné literatuře zabývající se postavou péráka je používán podvojný způsob pravopisu pro označení tohoto mytického fantoma: buď s počátečním malým („pérák“) nebo velkým („Pérák“) písmenem. Tato kniha záměrně volí první způsob, a to z hlediska inherentní podstaty tohoto fenoménu. Nejedná se totiž o označení jedné konkrétní postavy, ale o generické označení obecného typu démonické bytosti, která se vyskytovala v různých dobách a místech zároveň (podobně jako „duch“, „čert“ či „vodník“). Plurální folklorní „pérák“ se později vlivem populární kultury změnil na singulárního superhrdinského popkulturního „Péráka“; tento posun na jazykové úrovni reflektuje i tato kniha.

² První „setkání“ literárně kombinuje trojici narácí narátora D. Ř., muž, nar. 1932, SŠ, důchodce, Göteborg, poprvé publikovaných v komentované edici soudobého českého prozaického folkloru (JANEČEK, Petr: *Černá sanitka: Druhá žeň. Pérák, ukradená ledvina a jiné pověsti*. Praha: Plot, 2007, s. 135–140) s motivem nápisu na zdi z povídky spisovatele Jana Weisse (WEISS, Jan: *Pérový muž*. In: *Bianka Braselli, dáma s dvěma hlavami*. Praha: Československý spisovatel, 1961, s. 250–257), zmiňované i ve studii Miloše J. Pulce (PULEK, Miloš J.: *Podání o pérákovi*. *Český lid* 52, 3, 1965, s. 161). Druhé setkání literárně kombinuje motivy z filmu Jiřího Trnky (*Pérák*

První setkání z roku 1945 seznamuje s původní, výrazně aktivní rolí péráka v každodennosti českých zemí 40. let 20. století. Druhé prezentuje postupný přesun péráka do pasivnější polohy pouhého tématu či motivu masově šířené populární kultury (byť stále s určitými přesahy do každodennosti v podobě dětských her) v druhé polovině 20. století. Třetí setkání pak vykresluje péráka jako definitivně etablovanou fiktivní postavu 21. století, ideologizovaného českého „národního hrdinu“, který se znovu snaží razantně vstupovat do veřejného prostoru.

Pérák figuruje v obecných představách dnešních mladších generací jako tajemný maskovaný mstitel z doby druhé světové války, skákající po nočních střechách protektorátní Prahy pomocí ocelových per připevněných na nohou a bojující proti nacistům a jejich přísluhovačům. Toto romantizující pojetí péráka jako mytické postavy protinacistického odboje, jakéhosi *prvního českého superhrdiny* připomínajícího komiksového Supermana či Spidermana (svými nadlidskými pohybovými schopnostmi) či Batmana (svou povahou nočního mstitele trestajícího zločin a bezpráví) nalezneme takřka ve všech popkulturních adaptacích této postavy, literaturou a komiksem počínaje a divadlem a filmovou tvorbou konče. Jak to už ale u legendárních postav zrozených z kolektivní imaginace a následně uchopených autorskou tvorbou bývá, *ur-pérák*, tedy původní podoba této folklorní bytosti, zrozené do své největší slávy ze tmy protileteckých zatemnění, neustálých obav z leteckého bombardování a celkové nejistoty válečné situace, byl daleko komplikovanější.

Cílem této knihy je souhrnně představit a interpretovat fenomén českého péráka v širším historickém, geografickém, ale i sociálním a kulturním kontextu, přičemž zvláštní pozornost je věnována kontextu folklornímu a popkulturnímu.³ Jejím hlavním cílem je rekonstrukce historie, respektive kulturní evoluce

a SS. Jiří Trnka – Jiří Brdečka – Eduard Hoffman – Otakar Šafránek. 13 min., Československo, 1946) a povídky Jiřího Slavička (SLAVÍČEK, Jiří: Pérák. In: *Povídky z Letné*. Praha: Nakladatelství Isla – Ing. Michal Slaviček, 2006, s. 72–76) s výpověďmi dalších informátorů o dětských hrách na péráka v Praze v 60. letech 20. století. Třetí setkání odkazuje na mediální pokrytí události z noci z 25. na 26. ledna 2015, kdy jménem Péráka došlo k infiltraci prostor vepřína v Letech, stojícího na místě bývalého českého koncentračního tábora (viz např. KOPŘIVA, Jan: Na vepříně v Letech se objevily kresby připomínající oběti války. A podpis Pérák. *iRozhlas.cz*, 27. 1. 2015; mrk: Fiktivní hrdina Pérák se vrací na scénu, pokreslil vepřín v Letech. *iDnes.cz*, 27. 1. 2015; HRÁBEK, Lukáš: Já ryl držkou v zemi a vy hájíte kolaboranty! Bojovník proti naci-smu Pérák se vrací! *Metro.cz*, 27. 1. 2015).

³ Vybrané drobnější části této knihy byly v odlišné podobě publikovány ve čtveřici samostatných studií: JANEČEK, Petr: Komunikační role slovesného folkloru v moderní společnosti: Městští